

FÖLDÖNTÜLI SZERELEM

Füst Milán: A feleségem története

„How now, Horatio? You tremble and look pale. Is not this something more than fantasy? What think you on 't?”

Hamlet I.1.

1.

„Remekbe írott idegroham” – jegyzi fel Márai Sándor Füst Milán halálakor a naplójába *A feleségem története* kapcsán,¹ ami egyébként tökéletesen megfelel annak, ahogyan maga Füst gondolt, majdnem harminc évvel korábban, az akkor még készülő regényre: „ravaszúl vezetett, állandó meglepetésekkel szolgáló mű... az idegek munkája és az idegekhez szól.”² Mintha valóban nem a gondolkodásunkra, hanem mindenekelőtt a testünkre volna hatással ez a könyv, mintha idegpályáinkon telepedne meg. Szélsőséges érzéseket kelt: előfordul, hogy az ember félreteszi, egyszerűen fel kell hagynia az olvasásával, mert nem bírja tovább, elviselhetetlenül fájna tovább olvasnia, máskor megdöbbenve falja Füst szövegét: szinte nem is regényként, hanem inkább prózakölteményként olvassa, melynek minden szava, mondata, bekezdése külön gyönyörűség, külön döbbenet. Azt már a regény egyik első olvasója, Fülep Lajos is vitatta, hogy *A feleségem története* nevezhető-e egyáltalán – „realista” – regénynek, ahogy a szövegben megnyilvánuló, szerinte meglehetősen magartalan nyelvhasználatot is alapvetően tévesnek ítélte; amire Füst, akinek bizvást igazat adhatunk ebben a vitában, annyit felelt: „Bámulatos, hogy ennyire elhaladt Maga mellett ez a munka, anélkül, hogy észrevette volna. Hogy ennyire megbotlott életemnek ez az édes a nyelvi kifogásain.”³

Nemcsak és nem is elsősorban műfaji vagy nyelvi kérdésekről van vagy lehet itt szó, hanem mindezt megelőzően arról, hogy egyáltalán miről szól Füst Milánnak ez az „édes”. Csupa hullámzás, vibrálás, tükröződés, kiszámíthatatlanság *A feleségem története* szövege: mintha direkt úgy írta volna meg, hogy az ember elveszzen ide-oda kanyargó mondataiban, egymásra rakódó és egymást szüntelenül hol felülíró, hol megerősítő bölcselkedéseiben, állításaiban és jeleneteiben. Egy szenvedélyes, lobbanékony és az idő folyásával egyre bódultabb és bosszúsabb, elveszettebb és értetlenebb, bolondul szerelmes férfi, Störr Jakab önéletírását olvassuk benne, aki tisztában van azzal, hogy – azon túl, hogy elvett feleségül egy Lizzy nevű francia nőt, majd nem sokkal később elvált tőle – nincs birtokában egy olyan, akár retrospektív tudásnak a saját házasságáról és válásáról, múltjáról és jelenéről, feleségéről és szerelméről, hűségéről és hűtlenségéről, amelyről számot adhatna magának vagy másoknak. „Így is nézheted, meg úgy is nézheted. A kapitányt leköti, hogy minden nézőponthoz egy másik látvány tartozik és mind egyenlően igaz lehet vagy csalóka” – mondja a regény kapcsán Konrád György, majd hozzáteszi: „Ilyen a mester humora, egy nagy szörnyeteg relativizmusa”.⁴

¹ Vö. *Szellemek utcája. In memoriam Füst Milán*, Nap, Bp., 1998, 317.

² *Napló II*, Magvető, Bp., 1976, 358.

³ *Szellemek utcája*, 152.

⁴ Vö. *Az újjászületés melankóliája*, Patria, Bp., 1991, 39.

Nem csoda, hogy a regény szinte összes értelmezője úgy vélte: *A feleségem története* elsősorban ismeret- vagy jeleméleti problémákat vet fel. 1979-es tanulmányában Kis Pintér Imre „a relatív világ, az abszolúttá nőtt bizonytalanság rémképe ellen oly elszántan küzdő Störr kapitány létezéséről” elmélkedett, azt állítván, hogy „e küzdelem végső tétje az élet megismerhetősége”;⁵ Harmath Artemisz szerint Störr számára „a rejtély, a kiismerhetetlen mysterion a saját felesége: Lizzy”, akinek a nyelve „nélkülöz minden referencialitást”, aki tehát lényénél és lényegénél fogva éppoly megismerhetetlen, uralhatatlan, birtokolhatatlan, mint a valóság, az élet maga;⁶ Olasz Sándor szemében Störr tragédiája az, hogy „a világ megismerésének módszerét képtelen elsajátítani, de még abban is elbizonytalanodik, hogy megismerhető-e egyáltalán a világ”;⁷ de a szerző legújabb monográfusa, Schein Gábor is úgy véli, hogy Füst Milánnak *A feleségem történetével* „egy ismeretelméleti belátás mai szemmel is érvényes, és a kor magyar regényirodalmában egyedülálló poétikai megfelelőjét sikerült megalkotnia”, a regény vizsgálata során azt kell tehát bemutatni, „hogy a stílus, azaz a nyelv metafikciós mozgása során miként veszítik el rögzíthetőségüket a valóságot megragadni próbáló nyelvi mozgások”.⁸

Tagadhatatlan, hogy bizonyos értelemben és bizonyos mértékben erről is szó van a regényben: „a mondás uralhatatlanságáról”, „az igazság mindenkori szétszúsásáról, öszszegyűthetlenségéről”, a jelek „vég nélküli” örvényléséről, végső soron a világ és persze szeretteink, sőt, önmagunk kiismerhetlenségéről és megragadhatatlanságáról. Az embernek összességében mégis az a benyomása, hogy *A feleségem története* nem pusztán, sőt, alapjában véve egyáltalán nem erről szól. Gondoljunk például arra, amit a regény elején jelent ki Störr: „Nekem a házasság sem volt akkor nagyobb szentség, mint a sárgarépa, mondjuk. A szentségeken rég túl voltam – vagy azt hittem legalább. (S hogy aztán ez mégsem egészen úgy volt: épp erről szól ez az életírásom.)”⁹ Vagyis (legalábbis a főhős és narrátor szerint) mintha éppen erről szólna ez a regény: annak az elbeszélő számára is váratlan igazságnak a feltárulásáról, amely ha nem is a házasság szentségét mondja ki, de legalábbis kérdéssé teszi a házasság szentségének megkérdőjelezését. A házasság szentsége Störr számára persze nem üres szó, dogma, rituálé, amiben hinni kell vagy lehet, hanem tudás és látomás arról, ami egy házasság és egyáltalán a szeretet és egy élet mögött van, minden hűtlenség, gonoszság, hatalmi játszma, tévedés, kiismerhetlenség és uralhatatlanság ellenére is, érthetetlenül és felülmúlhatatlanul. A világ emberi arca talán végérvényesen kiismerhetetlen, de talán létezik, mintha létezne egy másik igazság, amely nem annyira ellentmond az igazságmentesség elvének, mint inkább felülmúlja azt. Nem éppen ezt mondja-e ki, nem efelé mutat-e *A feleségem története* negyedik részében fellelhető három jelenés és a regény vagy vallomás végső konklúziója?

2.

„Ez talán nem is az én feleségem” – mondja Störr különösebb meggyőződés nélkül a harmadik rész végén, akkor, amikor rajtakapja a vonaton a feleségét, aki elsőkött szeretőjével és a kapitánytól ellopott váltókkal együtt, és akit szó szerint lekurváz ebben a való-jelenetben. „Ledobtam hát magamról minden terhemet.” „S hogy aztán ez mennyire vált be,

⁵ Füst Milán: *A feleségem története, Valóság és varázslat*, PIM, Bp., 1979, 191–192.

⁶ *Feleségem, a Fikció*. Füst Milán: *A feleségem története, Alföld*, 2004/2, 85.

⁷ *A regény metamorfózisa a 20. század első felének magyar irodalmában*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1997, 124.

⁸ *Füst Milán*, Jelenkor, Bp., 2017, 496. és 475.

⁹ A regényt a PIM oldalán elérhető digitális kiadás alapján idézem. Lásd <https://pim.hu/hu/dia/dia-tagjai/fust-milan>

mennyire nem? Pihenjünk egy keveset. Elmondom a következő fejezetekben.” Reménye, hogy nem valóság a valóság, ezen a ponton hiú ábrándnak bizonyul: a szöveg negyedik részében Störr kapitány arról számol be, micsoda illúzió ez a szabadság, ez a felszabadulás is; sem felesége hűtlenkedései és szökése, sem a szakítás, de még felesége halála sem változtatott fikarcnyit sem ennek a különös embernek a szenvedélyén, egészen függetlenül attól, hogy közben maga is szeretőt tartott itt-ott, hűtlenkedett, szerelemre lobbant és új felesége(ke)t keresett s csaknem szerzett magának. „Az ember nem tud a múltjától megsza- badulni, különösen, ha nem is akar.”

Nyolc év után tér haza Londonba, majd Párizsba Störr kapitány Dél-Amerikából, ahová válása után felejteni indult és ahol dúsgazdag emberré lett – ezzel az utazással indul a negyedik rész. És jönnek elő sorra az emlékek és a vágy, hogy újra lássa azokat a helyeket, ahol együtt volt, együtt lehetett hitvesével. „Különben is, ahova mentem: rámutattak – őt kérték számon mindenütt és akaratlanul is, bárha nem is ismerték, és én se beszéltem róla soha. S bármily furcsa, mégis ez történt. S mihelyt Európába betettem a lábam.” Betegeskedik, az orvos vidéki utazást ír elő neki, elutazik, hajnali háromkor tér be egy kávéházba, nem sokkal később előjön egy fiatalember valahonnan, tesz-vesz, majd a pincérhez fordul, hogy megkérdezze tőle, „hol a Lizzy?” „S akkor hát le is tettem a poharamat. Mert mindez olyan volt nekem, mint a jelenés. – Hát ide jutott? – gondoltam én.” A „jelenés” persze hamar falsnak bizonyul: Lizzyről kiderül, hogy nem azonos Störr Lizzyjével, az egészből csak egy név marad, egy drága és ritka név visszhangzik tovább a fejében és a testében. Mégis fontos ez a jelenés, éppen azért, mert egyértelműen hamisnak bizonyul: kitűnő viszonyítási pont ez a negyedik rész két további jelenéséhez, amelyek esetében az igazság és a hamisság, egyáltalán a realitás és az irrealitás kérdése összehasonlíthatatlanul összetettebbnek és kibogozhatatlanabbnak mutatkozik – és nem egy abszolút szkepszis vagy a világ mélyéről ránk tekintő megismerhetetlenség rémülete értelmében.

Párizsban vagyunk, vegyészeti kísérletek és tanulmányok, egy új hölgyemény, a kis Louise iránti vágy, a házasság féktelen reménye, majd a nekiindulás, az elhatározás, hogy elmegy és megkéri Louise kezét. Gyönyörű tavaszi nap, vakító fényesség, villanások, viszszaerődések. „A fekete szín pedig eltűnt. Hol eltűnt, hol újra felébredt. Hogy is kell ezt kifejezni?” Egy nőt pillant meg kicsit távolabb egy lovon, „szinte álomszerű volt, az ember nem is akarta elhinni, hogy él, mert félig létezett csak, szinte beleveszett e légköri riadalomba. Sohase figyeltem még meg e jelenségeket ilyen éber erővel. Lassan baktatott, s a lova nyakát veregette tűnődve, fekete ruha volt rajta, s körülötte dicsőség. S ez az, amiről szólni akarok. Hogy ilyenkor a feketeségek körül szinte táncot járnak a tüzek, forgatag van, örvénylik a fény – s míg az alak maga elenyészik, ugyanakkor körvonalaiiban szinte felmagasztosul.” A feketeséget átjárja és legyőzi a fény, az elenyésző alak dicsőségben ragyog, felmagasztosul a tavasz, az újjászületés egyik első, gyönyörű, áprilisi napjának reggelén; már-már az *Exultet* szavai juthatnak eszünkbe Füst leírását olvasva, amelyek megrendült szavakkal dicsérik a halottaiból feltámadó Istent nagyszombat éjszakáján: „Az éjszaka úgy ragyog, mint a nappal fénye, és világosság árad boldogságomnak éjén.” Csodálkozás, révedezés, megrendültség, hirtelen bágyadság a látottaktól, és egyszerre valami különös céltalanság. „Mert a céljaim elenyésztek, a terveim köddé váltak előttem.” És valami különös boldogság.

Elhatározza: visszafordul, nem lesz leánykérés, hazaindul, elengedte ezt is. Mit is keresne a nőknél? „Vigaszt keres náluk az ember, de úgy látszik, semmitől se fél jobban, mint hogy meg is találja valahol.” Felül tehát egy buszra, elindul hazafelé, ott éri a harmadik jelenés, amelyben most már nem csak megpillantani véli vagy reméli a feleségét egy kósza ötlet, névvarázs nyomán, nem egy ismeretlen, fekete ruhába öltözött lovas tűnik fel előtte, mintha maga a halál, a nőnemű halál lovagolna ott, akit elnyel a fény, hanem felesége drága alakja. „Hanyagul haladt előre a fényben, úgy látszik, szórakozottan – fekete

köpeny volt rajta, amely csukva volt a nyakán. S ezért is beszéltem én az imént a fekete színekről meg a szikrázásról. Mert itt is ugyanaz történt: őt is habossá tették, szinte semmivé. Mintha nem is testi jelenés: csak a szelleme volna, mert oly csodásan fiatal is volt... lehetetlenül és érthetetlenül fiatal, mint akivel azóta semmi se történt – s az időnek nem is volna rajta foganatja.” Talán mégis van még közük egymáshoz, talán a válás és szakítás ellenére is; látnia kell őt, beszélnie kell vele, ha már ilyen váratlanul és valóságosan megjelen előtte. „S hogy ez ő volt, azt senki se próbálja kibeszélni belőlem, mikor minden csepp vérem azonnal tudta. Hogy igen, ez ő.” Innentől fogva ez lesz az élete: a remény, hogy újra találkozik vele, és ezen a reményen, mint a regény záró mondatai nem sokkal később világossá teszik, a halál kétségtelen ténye sem változtat semmit: „De hiszek abban – és erről se próbáljon engem senki lebeszélni –, ma már minden bizalmamat abba vetem, hogy egy nap, verőfényes időben megint csak fel fog tűnni valahol, egy néptelen utcában, valami sarkon, s ha nem is fiatalon többé, de éppoly kedvesen tipegve, ismerős lépteivel. S hogy fekete köpenyén keresztül fog sütni a nap. A lelkemet teszem rá, hogy ez így lesz. Különben minek élni? Mert én már csak erre várok, és mindaddig várni fogok, amíg élek. Ezt megígérem. Hogy kinek? Nem tudom.”

Hiszen Lizzy, mint felesége barátnőjétől, Lagrange-nétől megtudja, hat éve halott: halott hitvesét látta tehát maga előtt a busz ablakából. Mondhatnánk, hogy illúzió, képzelődés, bűvölet volt csupán a jelenés, csakhogy itt egy nagyon is objektív, földöntúli valóság megpillantásáról van szó, Lizzy ugyanis olyan ruhában jelenik meg Störr előtt, amelyet Störr részletesen leír ugyan, de nem ismerhetett, soha nem láthatott: nyolc esztendeje hírért se hallotta a feleségének, a ruha és a kalap azonban, amelyben feltűnik előtte, Lagrange-né ajándéka, amelyet két évvel a halála előtt küldött neki. Ez az, ami a jelenést – a regény világában és Störr szemében – valóságossá és hihetővé teszi, és ez az, ami Störrt egy olyan vitathatatlan másvilági realitás felszabadító igazságával és hihetetlen, mégis valóságos tapasztalatával ajándékozta meg, amely egyszerre értelmet és irányt ad az életének. Ahogy Lagrange-né mondja neki: „No látja, milyen szerencsés maga. – Hogy milyen fényes kis vendége volt ma magának, és milyen fényes kis útítársa, amíg itt élt maga mellett... – És hogy milyen édes ez a lélek, ugye látom, mert mégiscsak megjelent ma nekem... – Mert, úgy látszik, mutatkozni akart, vagy meg akarta óvni valamitől – tette még hozzá. – Mikor annyira szerette.”

Ki hinné el, hogy ez igaz lehet? Hiszen, mint megint csak Lagrange-né mondja (akit korábban maga Störr írt le, negatív értelemben, misztikusként): „No látja, ugye, milyen hitetlen ez a világ. Pedig hányszor megesik az ilyesmi, és hány ilyen tanúság van, s elhinni az emberek mégsem akarják. Nem, a világért. És ha övelük magukkal történik meg, akkor se hiszik el.” Mégis e csodás jelenés valóságára való ráhagyatkozás lesz Störr végső válasza, nem utolsósorban azért, mert ez a jelenés választ ad arra a kérdésre, amelyre egész házassága során és azóta is választ várt. Mintegy véletlenszerűen csúszik ki Lagrange-né száján az a kis mondat, amely gyönyörűen felel meg a majdnem negyven oldallal korábbi, eszeveszett reményre, keresésre, amely korántsem a túlvilágra és a halottak visszatérésére vonatkozott, csak a szeretet, a szeretettség vágyára: „Egyszóval, hogy mégiscsak szeretett – ezt akartam én bebizonyítani magamnak minden indulatommal. Viszont akkor meg is álltam az utcán. Mert ez annyira jó volt, olyan édes, mintha fény ereszkedne a szívemre. Ettől a pillanatnyi reménytől, hogy mégiscsak szeretett.” Mindez persze azt a még a harmadik részben felidézett, „gyönyörű álmot” is eszünkbe juttatja, melyben szintén egy csodás „jelenésről” volt szó, és amelyben egy jóságos asszony szeretetét, szerelmét képzei el, látja maga előtt, izleli meg, megint a fény/sötétség ellentéppárra támaszkodva: „Szinte semmi se volt, és mégis kimondhatatlanul édes, mint a mennyország. Valaki lehajolt hozzám a sötétben, lámpa volt a kezében, s bevilágított az arcomba. S mintha széthúzna körülöttem valami függönyöket – ennyi volt az egész. Mint egy gondos és jó kis szobalány. – Mért van Ön mindig ebben a sötétben? – kérdezi tőlem.

S mintha meg is értettem volna, mit akar evvel, s valamit azonnal felelni akartam, csak hirtelen eltűnt. Eltűnt és eloszolt, mint ahogy a víz elfolyik az ember ujjai közt. Pedig oly valóságos volt a mosolya, s oly barátságos fény a szemében – olyan volt, mint maga a hold. Mikor nyugtalan éjszakákon hirtelen fellép az ég egy sarkán, és bomlott és álmos mosolya van, olyan volt nekem ez a kis jelenés.”

Nem a múltról beszél már Störr kapitány, hanem egy múlhatatlan jelenről, az időn és a történéseken kívül, szerelméről, mindentől, múltaktól, csalásoktól, hazugságoktól, rajtakapásoktól függetlenül: „És mégis, holott annyi minden állt már köztünk az időben, ővele magával énbennem semmi se történt. Valamely elvarázsolt vagy megdermedt csendben lakott a szívem szomszédságában, egy másik szobában valahol – mondjuk úgy –, ahova csak be kellett volna nyitni, s ott volt ő, nagy csendbe merülve, s olvasta furcsa könyveit. S ez csak most derült ki, bizony, annyi évek után, hogy velem ez így van, s talán azért is, mert annyira nem akartam emlékezni reá.” Majd azt is hozzáteszi: „S ez az, amiért mindezt elbeszéltem.” Nem lényegtelen megjegyzés ez, hiszen ha meg akarjuk érteni, miről szól *A feleségem története*, akkor mindenekelőtt arra a kérdésre kell megpróbálni választ adni, hogy miért fog írásba Störr kapitány; és az idézett szövegek alapján, azt hiszem, vitathatatlanak tűnik, hogy első-sorban és mindenekelőtt ezt a csodás jelenést jelöli meg írása végső céljaként és eredetként, amely egy minden más hamisságot és igazságot felülmúló igazsággal ajándékozta meg, és amely az életét is új pályára állította. Házasságával kapcsolatos rémületének valódi forrása, úgy tűnik, nem a megismerhetetlenség, hanem a szeretetlenség réme, végső konklúziója pedig nem az igazságról való rezignált lemondás és az önmagába fordulás, hanem egy túlvilági látomásból fakadó igazságtapasztalat mint valamiféle megvilágosodás, egy minden határon túlmenő, valóságos, esztelen, emberi, túlságosan is emberi remény (akármit gondoljunk is személyesen erről a reményről és megvilágosodásról).

3.

Bár egy mű értelmezése során nem feltétlenül érdemes a szerző vélekedéseire hagyatkoznunk, jelen esetben kifejezetten tanulságosnak tűnik megfigyelni, hogyan nyilatkozott Füst a saját regényéről.¹⁰ „Azt írja, hogy bravúros, hogy részleteiben bravúros”, válaszolja Fülep korábban már idézett, kritikus levelére, hogy aztán azonnal hozzátegye: „De csak bravúros? Csak ennyiből áll? Nincs benne semmi a szentlélekből? Az érzések és indulatok csodás viharzása sincs benne? Hát a földöntúli szerelem – amely tudvalevőleg alig van jól megírva ezen a világon. Nagy mű ez, drága Barátom, s ezzel a pár egyszerű szóval aligha intézhető el, az az érzésem. Ha vannak is hibái.”¹¹ Az ember valósággal felkapja a fejét: szentlélek, földöntúli szerelem? Találunk-e az úgynevezett szakirodalomban akár csak egyetlen olyan elemzést is, amely akár komolyan veszi Füst szavait, akár maga is felfedez valami hasonlót a regényben; ha más nem, éppen Füst gondos Shakespeare-elemzésére gondolva, amelyben fontos hely illeti meg Hamlet szellemlátását?¹² Nos, a helyzet az, hogy ha nagyon minimálisat is, de találunk; ám szükségképpen egy olyan „külsőre”, amely a lehető legtávolabb áll a hivatalos irodalomtudományos diskurzus fogalmakkal és előfeltevésekkel gondosan körülbástyázott területétől.

Az első a barát és író társ, Devecseri Gábor egy alig háromoldalas írása, amelynek létéről mintha minden tudós elemző megfeledezett volna; talán éppen azért, mert egyértelműen világossá teszi, hogy a könyv igazi centruma a zárófejezet és a Lizzy-látomás: „A

¹⁰ A regény életrajzi háttéréhez vö. Petrányi Ilona: Füst Milán rejtélyes múzsája, *Holmi* 1989/12.

¹¹ *Szellemek utcája*, 152.

¹² Általános tudnivalók Shakespeare-ről, Késői megjegyzések Shakespeare-ről, *Emlékezések és tanulmányok*, Magvető, Bp., 1967, 474–522.

feleségem történetének fölforrósodott, magasihletésű zárószakasza egy vaskos kötetet szabadít meg minden földi súlytól, és hív éteri szárnyalásra.”¹³ Nem ismeretelméleti szkepszis és kegyetlen, megváltatlan önmagunkba zárkózás tehát, hanem megnyílás, megvilágosodás, értelemtelítettség, éteri objektivitás – így olvassa és látja *A feleségem történetét* Devecseri Gábor, aki szerint az utolsó rész teljesen más megvilágításba helyezi az első hármat, és aki ennek kapcsán azt is felidézi, hogyan vélekedett Füst Milán a vers és általában egy mű, egy regény, egy dráma záró szakaszáról: „A vers végének, fiam, föl kell mennie – (s kérem, ne ütődjenek meg az erőteljes, mert indulatos, tehát csöppet sem áhíttalan kifejezésen) – föl, föl, a fészkes fenébe!”¹⁴ A második szöveg, amely szintén egy túlvilági objektivitás felbukkanását ünnepli a regényben, egy abszolút kívülálló, Müller Péter rövid cikke,¹⁵ aki számára szintén nyilvánvaló, hogy a regénynek a Lizzy-jelenés a középpontja: „Nagy katarziszok után, amikor a hétköznapi tudat iszonyú szenvedések árán föladja végre az önvédelmét, amikor már nemcsak fáj valami, de elfárad benne a fájdalom, hirtelen rések keletkeznek a józan ész vak sötéttségén.” Müller Péter szerint pontosan ez történik Störr kapitánnyal, ez az ő drámája: a szerelem földöntúli ihlete, mely képessé teszi egy másvilági, nem mellesleg határtalanul szeretett alak és valóság megpillantására.

Tudományos körökben persze legalábbis nonszensz egy ilyen, a *Természetgyógyász Magazin*ban megjelent cikkre akár csak hivatkozni is; de mit tegyünk, ha az egyetlen Devecseri visszhangtalan kisesszéjét leszámítva senki más nem veszi komolyan azt, amiről Müller Péter beszél, a váltig szeretett, halott asszony csodálatos megjelenését és viszatérését? Hogyan értelmezik a tudós elemzők a Lizzy-látomást (már azok, akik egyáltalán megemlítik, szót ejtenek róla)? Kis Pintér Imre „valóságtagadásról”, „szolipszizmusról” és „irracionalizmusról” beszél: Störr „mítoszt teremt a szerelemből”, ami „fiktív és önkényes voltával némileg és óhatatlanul lefokozza a dilemma morális feszültségeit”,¹⁶ Féja Géza szubjektív „kivetítést” lát a jelenésben,¹⁷ Angyalosi Gergely a „teljesen valószerűtlen” dolgok közé helyezi, azon belül pedig a „tudatosan groteszk és abszurd elemek” mellett említi meg mint „fantasztikus elemet”,¹⁸ ahogy Schein Gábor is tagadja, hogy a regény végén tetten érhető lenne bármiféle megvilágosodás, kiteljesedés, netán fordulat: Lizzyt „megfejtésre váró titkosírásként” mutatja be, „de az értelem felnyílásának pillanata a regény végére sem következhet be”; ennek alátámasztására idézi a regény utolsó mondatait.¹⁹ Fehéri György a rezignáció, a fantázia és a tudattalan fogalma segítségével írja le a regény zárójelenetét, amelyben a gúny és az ironia szerepét érzi meghatározónak, és – Olasz Sándorhoz²⁰ és Harmath Artemiszhez hasonlóan, aki szerint a regény zárójelenetében „a férj a feleség halála után maga teremti meg maga számára Lizzyt, aki immár teljesen testetlen halott valóság és önálló életre kelt fikció”²¹ – azt állítja, hogy „Lizzy földöntúli alakjában Störr saját magát véli látni”.²² Viniczay Zsuzsanna még tovább megy, amikor elméleti és esztétikai értelemben egyaránt kudarcnak tartja a regény utolsó részét: „A regény egyetlen gyenge pontja (és a befejezés esetleges sikerületlenségének oka) éppen abban a kettősségben keresendő, hogy a mű vagy a narrátor a racionalitásért folyta-

¹³ *Lágymányosi istenek*, Magvető, Bp., 1979, 194.

¹⁴ Uo., 197.

¹⁵ Lásd: <http://tgy-magazin.hu/muller-peter-rovata/exkluziv-a-felesegem-tortenete>

¹⁶ *Valóság és varázslat*, 198–199.

¹⁷ *Szellemelek utcája*, 90.

¹⁸ *A költő hét bordája*, Latin Betűk, Debrecen, 1996, 28.

¹⁹ *Füst Milán*, 504.

²⁰ *A regény metamorfózisa*, 124.

²¹ *Feleségem*, a Fikció, 88.

²² Egy végtelenül magányos regény, *A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig*, Gondolat, Bp., 2007, 398.

tott küzdelemben alulmarad, és a befejezésben a kérdés egészen más, a regény világában új paradigmában oldódik meg, valamely irracionális hit felé mutat.”²³

Tegyük hozzá: nem jogos és érthető-e ez a tudós és már-már ádáz védekezés mindaz ellen, amit Störr Jakab leír és kimond vagy akár csak felvázol vallomása lezárásakor? Mi mást tehetnénk, mint hogy valószerűtlen mesének, mítosznak, fikciónak, fantazmának, projekciónak tartjuk és mondjuk mindazt, ami ilyen félelmetesen és lenyűgözően átírná tudásainkat és tapasztalatainkat? Ahogy megint csak Füst Milán vallja a világirodalom szerinte leglenyűgözőbb alakja, Hamlet kapcsán: „Mert vegyünk csak ezt: ha jómagam találkoznék apám szellemével, s az ő megjelenése adna hírt nekem a túlvilág létezéséről, a lélek örökkévalóságáról, egyszerűen: létünk legnagyobb kérdését oldaná meg előttem e jelenés – nem úgy van-e, hogy ez megváltoztatná egész életemet, a látásomat, a földi dolgok értelmét, mert mivé törpülne előttem e földi lét s minden ügye-baja! Nyilván megrendülne belé egész létezésem, az eget verő ujjongástól, csodálkozástól vagy rémülettől.”²⁴ A tudományos diskurzus felől nézve pontosan ez a halál – és persze egyáltalán az élet – tényével és a halhatatlanság kérdésével szembeni, akár hamletinek is nevezhető megrendültség, örület, lázálom az, amitől az embernek meg kell óvnia magát: így lesz *A feleségem története* lezáró látomása és konklúziója esztétikai és gondolati értelemben sikeresen befejezés csupán, minden valóságot nélkülöző rege, mítosz, fikció, menekvés az irracionálizmusból, melynek már-már remegő hangon kimondott, megrendítő tanulságait és az azokba való belegendolást folyton-folyvást el kell halasztani, ha nem egyenesen tagadni kell és meg kell hazudolni. És akkor a tudomány, a tudós elemzés nem más, mint egyfajta teremtő félrenézés, valami jámbor és jóakarató gyávaság, amellyel az ember a tisztánlátás nevében kimenekül egy olyan esztelen tapasztalat, oktalan tudás, vállalhatatlan remény lehetőségének a karmai közül, amely ujjongással tölthetné el, de egyben le is taglózná és persze el is riasztaná sok mindentől; akár még magától a tudománytól is.

A gondolkodás bátorsága, mely feladja jól őrizhető pozícióit, a gondolkodás mint szüntelen felemelkedés és alászállás Jákob – a bibliai Jákob és Störr Jakab – álombeli, képzeletbeli lajtorjáján, a gondolkodó, akiről úgy hull le a racionális/irracionális, az álom/valóság, a fény/sötétség, az élet/halál ellentétpár, mint ruha másról a boldog szerelemben. Micsoda feladat! Mely már végképp nem az irodalomtudományra tartozik; és nem is lenne semmi dolgunk az irodalomtudománnyal, ha nem rejtené el az esetleges olvasók elől olyan banális és magabiztosan *A feleségem története* felsejlő csodáját, amely nem útmutatás ugyan, de mégiscsak valamiféle, mégoly óvatos hitvallás, ha nem is Füst Miláné, legalább Störr kapitányé, és talán, a remény és a bizalom felmutatása által, valóságos életfeladat. Störr reménye persze legalább annyira válasz és konklúzió, mint a szerelem és a hűség viszonyát illető kérdés, pontosabban olyan kérdések egész sora, amelyek nem elméleti megoldásért kiáltanak. Lehet-e a szerelmem a másik hűségének függvénye? Szeretem-e a másikat, csak azért, mert váltig hűséges vagyok hozzá? Hol az a pont – és a válasz, a halál nevezhető-e ilyen pontnak –, ahol hűségemnek hűtlenséggé kell átváltoznia? Mit jelent a hűtlenség ott, ahol a csalás talán kétségbeesett kísérlet csupán arra, hogy elrejtsem hűségemet magam és mások (a másik) előtt? Szerelmemnek nem éppen azt a létállapotot nevezzük-e, amelyben sem reményünk, sem hűségünk nem ismer határokat? Nem az emberi végső határa-e, ahová ép ésszel, „racionálisan” nem lehet eljutni? És nem éppen azért nem értjük-e *A feleségem történetét*, mert fogalmunk sincs, mit jelent az időtlenség tapasztalata értelmében szeretni?

²³ Füst Milán-dialógusok, Anonymus, Bp., 2000, 85. Vö. *Valóság és varázslat*, 199.

²⁴ *Emlékezések és tanulmányok*, 478.

Úgy látszik, mégsem csak idegőrlő ez a regény, hanem nagyon is gondolatőrítő, gondolkodásra sarkalló, még ha a gondolkodás olyan tájaira vezet is bennünket, ahol a gondolat nem szárnyal, előrehalad vagy legalább szép egyenesen bandukol tovább, hanem – egy találkozás, egy tapasztalat, egy jelenés nyomán – megtorpan és teremtő értelemben tanácsalanná válik. Lehet-e igaz, amit minden ráció szükségképpen képtelennek mond? Létezhet-e, hogy visszatérnek, feltűnnek, felbukkannak, újra megjelennek a halottak, akiket elmondhatatlanul szeretünk? De hát nem természetes része-e az emberi gyásznak ez a látomás, ez a jelenés, ez a tapasztalat, amelyet persze hajlamosak vagyunk mindig újra illúzióknak mondani? Nem ismerünk-e számos olyan, az irracionalizmus végtelenül egyszerű vádjával nem illethető író, művészt, gondolkodót, aki önfeledten és szenvedélyesen túlmegy azokon a fogalompárokon és határokon, amelyeket a bevett gondolkodásmód és a ráció ereje állított fel előtte, és nem éppen velük, az ő feljegyzéseikkel és műveikkel rokon- valahogyan, minden bizonnyal távolról és remegően, halványan, bizonytalanul, mégis vitathatatlanul, *A feleségem története* meséje és konklúziója?

Nemcsak Pál kihívó felkiáltására gondolhatunk itt („Halál, hol a te győzelmed? Halál, hol a te fullánkod?”²⁵) vagy arra a Hérakleitoszra, aki szerint „azonos bennünk az élő és a holt, meg az éber és az alvó, meg az ifjú és az öreg; mert ezek átváltozva azok, és azok átváltozva ezek”, aki tehát azt meri állítani önfeledten, esztelenül, hogy a halál nem az élet végpontja, határa, ellentéte, hogy a valóságos ellentétek láthatatlan kötelékkel kapcsolódnak egymáshoz, és ez a nem látható, nem megjelenő harmónia az, amely titokzatosan egybefogja és nem elválasztja őket,²⁶ hanem többek között Lévinásra is, aki élete utolsó, a halálának szentelt előadássorozatában azt állítja: „A semmi téves fogalom, és a halál nem azonos a semmivel. Az emberi lét így tehát a halálnak-ki-nem-tett-lét egy formája.”²⁷ Vallási fogalmakkal élve ezt úgy mondhatjuk: feltámadás (a feltámadást kifejező latin „resurrectio” a „surgo” igéből fakad, és szó szerinti értelme szerint egyszerűen annyit tesz: „újrakezdődik”, „még egyszer felbukkan”, „megint eljön”, „megint felemelkedik”). Mintha ez az emberi, túlságosan emberi – mert az ember lényegi részét képező, a szeretett másik halálával szembesülő emberből kirihatatlan – meggyőződés, remény, hit lenne *A feleségem története* hátszövege, konklúziója és eredete; amit talán nem jogtalan Füst egyik legismertebb verse, az *Öregség* még éteribb utolsó soraival párhuzamba állítani és vele együtt magunkba szívni, elgondolni: „S aztán hát elment persze, – csend lett végül is e vidéken. / De a szívében is csupa csend volt már akkor, el ne feledjük s egy másik, még nagyobb / figyelem... // S a feje körül tompa derengés.”²⁸

²⁵ 1Kor 15, 55.

²⁶ Vö. *A preszókratikus filozófusok*, Atlantisz, Bp., 2002, 282.

²⁷ *Dieu, la mort et le temps*, Poche, Párizs, 1995, 66.

²⁸ *A feleségem története* kapcsán felmerült további kérdésekről lásd az ezzel a tanulmánnyal egy időben készült írást a *Kortárs* folyóirat 2018/7–8-as számában (Birtokolni és létezni. Még egyszer *A feleségem történetéről*).